

WOJCIECH SICIŃSKI

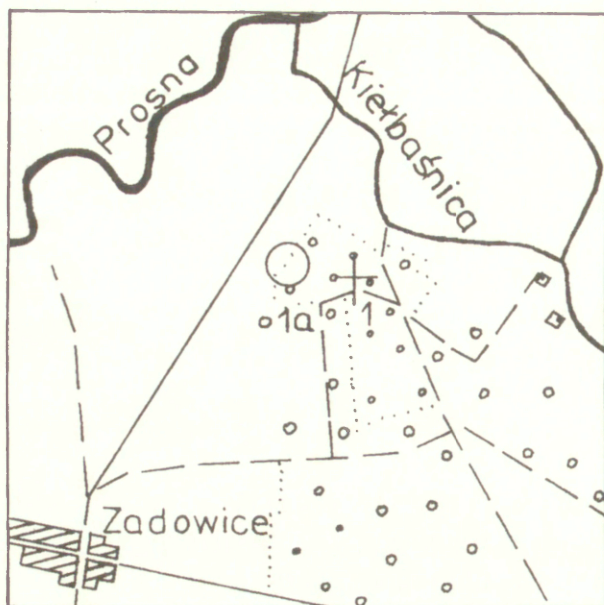
WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ OSADY LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ W ZADOWICACH NA STAN. 1A, WOJ. KALISKIE

Osada na stanowisku 1a w Zadowicach, gm. Godziesze Wielkie, woj. kaliskie, położona jest na północny wschód od wsi, częściowo na terenie lasu należącego do leśnictwa Zadowice i częściowo na gruntach wsi Józefów, w odległości ok. 800 m na wschód od obecnego koryta rzeki Proсны, pomiędzy rzeką a jej niewielkim dopływem, rzeczką Kietbaśnicą. Znajduje się na zachód od cmentarzyska kultury pomorskiej i kultury przeworskiej na stanowisku 1, badanego przez Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi w latach 1952–1960 i 1970–1982 (E. Kaszewska 1985, s. 45–59). Osada obejmowała obszar ok. 1 ha, była posadowiona częściowo na skraju wydmy, na której znajdowało się cmentarzysko (ryc. 1). Znaczenie referowanych badań wynika ze związku tej osady z przyległym cmentarzyskiem, największym i całościowo zbadanym obiektem nekropolicznym kultury przeworskiej.

Pierwszego odkrycia obiektu na osadzie dokonano w 1970 roku, kiedy to badając cmentarzysko postanowiono metodą sondażową sprawdzić zasięg występowania grobów w kierunku zachodnim. Nie natrafiono jednak na żaden grób, odkryto natomiast jamę (ryc. 3), w wypełnisku której znajdował się materiał ceramiczny kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. Jama ta wzmiankowana już była w literaturze archeologicznej (E. Kaszewska 1975, s. 162), jednakże nie doczekała się pełniejszego omówienia. Dalszych prac związanych z badaniem osady niestety wówczas zaniechano, koncentrując uwagę na eksploracji cmentarzyska.

W 1988 roku podjęto decyzję powrotu do Zadowic. Tym razem celem badań była osada na stanowisku 1a. Prace te, pod kierunkiem autora niniejszego sprawozdania, z różnym natężeniem, trwały do 1993 roku (6 sezonów badawczych) i doprowadziły do całkowitego przebadania stanowiska.

Archeologicznym pracom wykopaliskowym poddano obszar o powierzchni 2557 m² oraz wykonano cały szereg sondaży na obszarze ok. 2 ha, których celem była lokalizacja poszczególnych elementów zabudowy osady oraz określenie jej zasięgu. W wyniku tych prac odślonięto 95 obiektów archeologicznych należących do kultury przeworskiej, 2 obiekty wczesnośredniowieczne oraz 3 groby kultury pomorskiej. Przedmiotem niniejszego sprawozdania są tylko materiały

Ryc. 1. Zadowice, woj. kaliskie. Położenie stanowisk:
– cmentarzysko pomorskiej i kultury przeworskiej, 1a – osada
kultury przeworskiej.

Fig. 1. Zadowice, Kalisz district. Location of sites:
– cemetery of Pomerania and Przeworsk cultures, 1a – settlement site of the
Przeworsk culture.

źródłowe kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich. Część z nich, odkryta w latach 1988–1991, została już wstępnie omówiona (W. Siciński 1992, s. 59–66), jednakże interpretacja niektórych z nich, w związku z nowymi odkryciami musi zostać zmieniona. Dotyczy to zwłaszcza dwóch obiektów określonych jako związane z procesem wygrzewania i oczyszczania żelaza (W. Siciński 1992, s. 61) oraz paleniska z chaty 4 (W. Siciński 1992, s. 63 ryc. 1), które w świetle dalszych odkryć należy uznać jako zniszczone dymarki.¹

Ogółem w trakcie sześciolletnich badań, finansowanych przez WKZ w Kaliszu, Urząd Gminy w Godzieszach Wielkich oraz przez Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, odkryto 18 chat, 12 jam osadniczych, 36 palenisk,

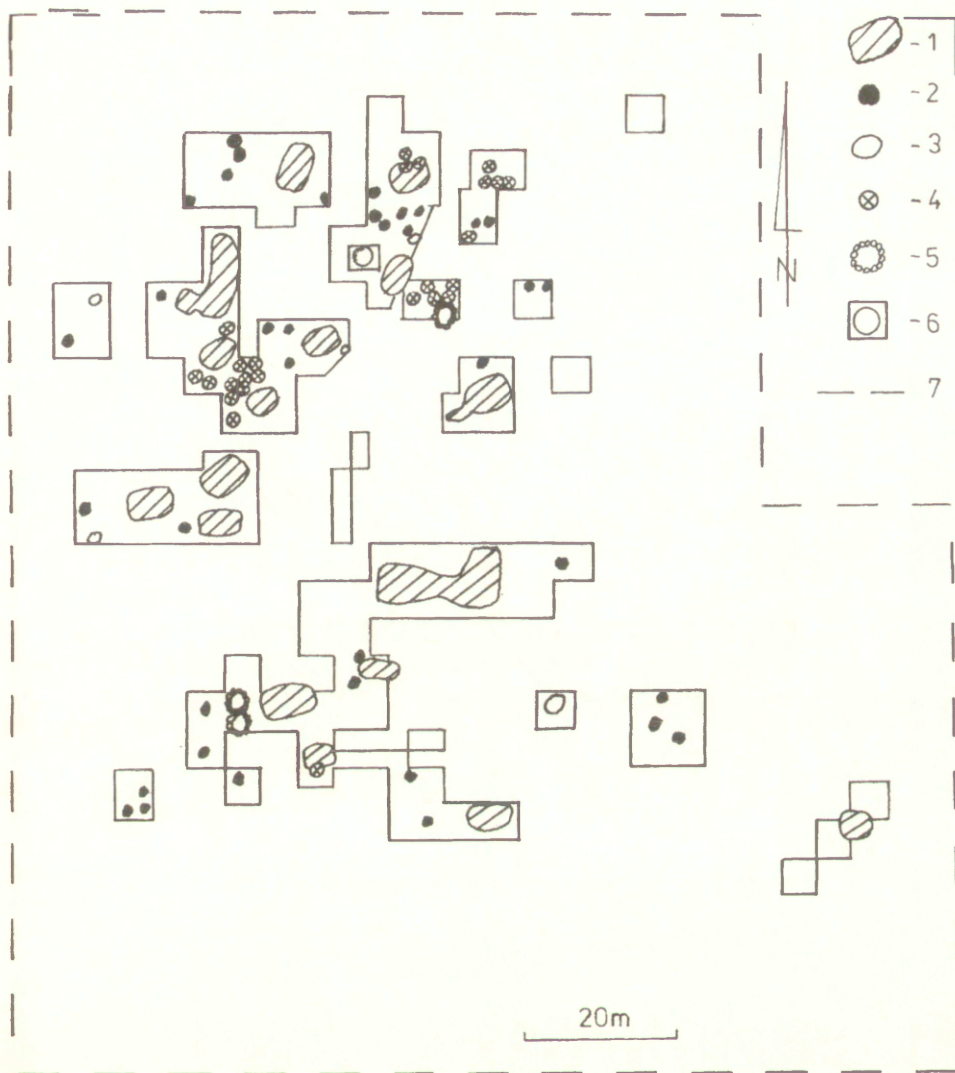
25 dymarek, 3 piece do wypalania wapna oraz studnię. Odkryto także pewną ilość niewielkich dołków postępujących, rozrzuconych na obszarze całej osady (ryc. 2).

Pod pojęciem chat kryją się zarówno budynki mieszkalne jak i gospodarcze, których wzajemne rozróżnienie wydaje się bardzo często niemożliwe do przeprowadzenia. Pod względem wielkości mieszczą się one w granicach od 8 do 65 m², przy czym większość mieściła się w przedziale 15–30 m². Jest to zgodne z ogólnymi tendencjami w kulturze przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich (I. Jadczykowa 1981, s. 191 ryc. 4:C).

Wypełniska chat, o zabarwieniu z reguły brunatnym, miały miąższość od 35 do ok. 70 cm. Na ich zawartość składały się liczne fragmenty ceramiki naczyniowej, dalej polepa i drobne fragmenty żużli żelaznych, podymarkowych. Natomiast materiał kostny zwierzęcy, pokonsumpcyjny, jest stosunkowo nieliczny i słabo zachowany, co jest wynikiem, jak się zdaje, właściwości glebowych na stanowisku. W dużej części chat odkryto przęśliki gliniane w ilości od 1 do 5 egzemplarzy, natomiast znaleziska innych przedmiotów należą do sporadycznych i ograniczają się do kilku ozdób i narzędzi.

Niewiele możemy powiedzieć na temat konstrukcji chat. W niektórych z nich zachowały się ślady dołków postępujących, które w większości wypadków nie tworzyły jednak jakiegos dającego

Dziękuję p. prof. K. Bieleninowi za konsultację problematyki hutniczej na osadzie w Zadowicach.

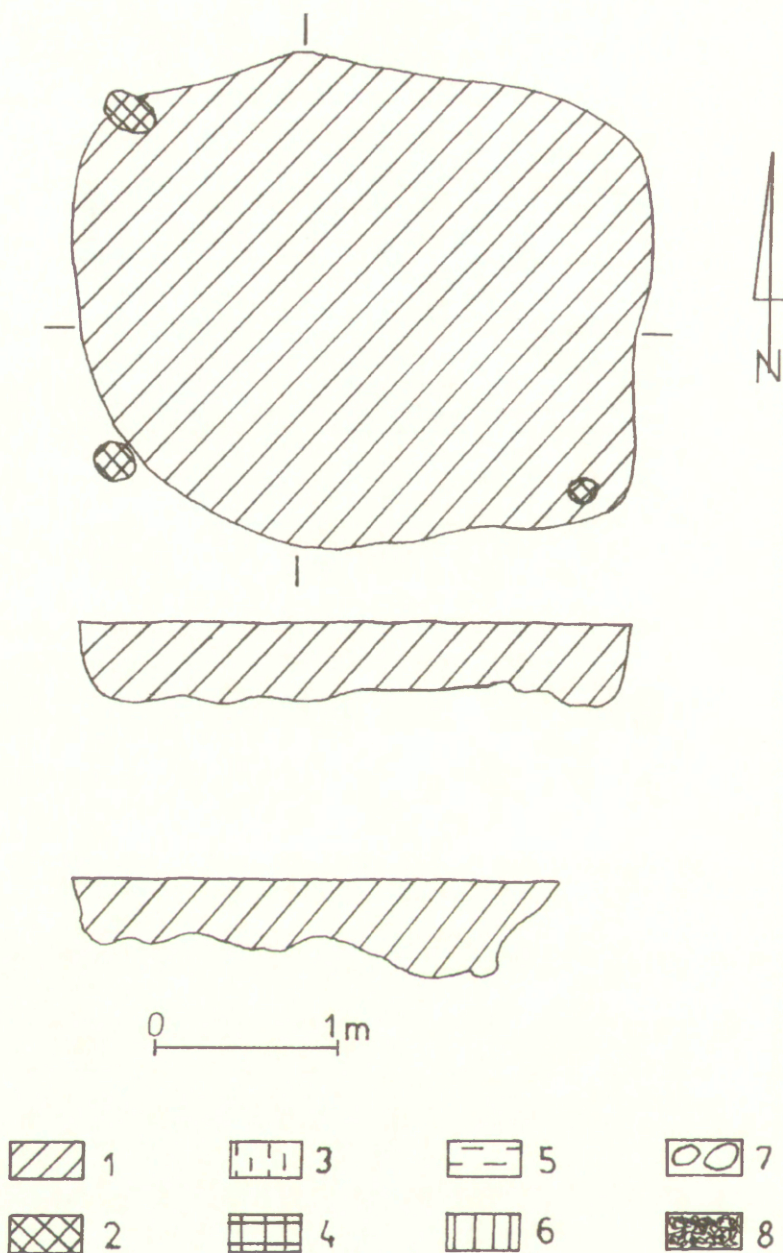
Ryc. 2. Zadowice, woj. kaliskie, stan. Ia. Plan osady.

1 – chaty, 2 – paleniska, 3 – jamy, 4 – dymarki, 5 – wapienniki, 6 – studnia, 7 – obszar objęty sondażami.

Fig. 2. Zadowice, Kalisz district, Site Ia. Outline of the settlement site.

1 – dwelling, 2 – hearths, 3 – pits, 4 – iron smelting ovens, 5 – lime ovens, 6 – well, 7 – area covered by sounding survey.

się powiązać ze sobą układu. Najbardziej czytelny układ słupów wystąpił w chacie 1 (ryc. 3) i w jednej z jam gospodarczych, gdzie były one rozmieszczone w narożach, wyznaczając ich prostokątny kształt. W chacie 10 słupy odkryto także w centrum obiektu, co być może świadczy o istnieniu bliżej nie określonych konstrukcji wewnętrznych, związanych bądź z dachem, bądź też z funkcjonowaniem tu nie znanych nam urządzeń gospodarczych. Chata ta wyróżnia się także spośród pozostałych także przybudówką kształtu czworokątnej, dostawioną od strony

Ryc. 3. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Plan poziomy i przekroje chaty 1.

1 – brunatna ziemia, 2 – czarna ziemia, 3 – czarna, przepalona ziemia, 4 – szara ziemia, 5 – szarobrunatna ziemia, 6 – glina, 7 – kamienie, 8 – żużel żelazny.

Fig. 3. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Outline and cross-sections of dwelling 1.

1 – brown earth, 2 – black earth, 3 – black burnt earth, 4 – gray earth, 5 – brown-gray earth, 6 – clay, 7 – rocks, 8 – slag.

południowo-zachodniej. Pozostałe tego typu obiekty odkryte na omawianej tu osadzie, są „jednoizbowe”. Badania osady w Zadowicach na stan. Ia nie dostarczyły również źródeł do rekonstrukcji sposobu budowy ścian domostw.

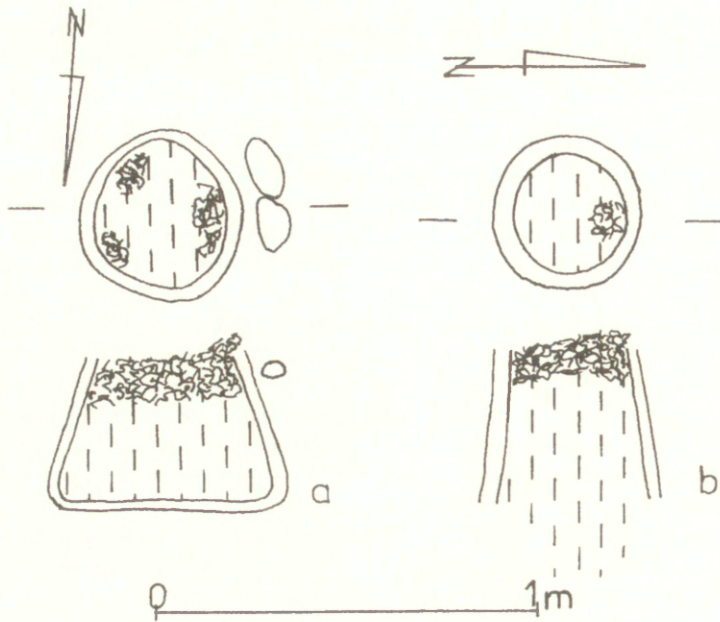
Paleniska stwierdzono tylko w obrębie 3 chat. Były one zbudowane z kamieni polnych (dwukrotnie), w jednym wypadku palenisko było bardzo zniszczone, bez żadnych konstrukcji kamiennych, a jego śladem była warstwa spalenizny o średnicy ok. 1 m. Zwraca uwagę fakt, że tylko w nielicznych chatach wystąpiły paleniska. Jest to sytuacja zupełnie odwrotna do tej, jaką zaobserwowano w pobliskich Piwonicach, gdzie chaty z paleniskami wewnątrz są o wiele liczniejsze niż obiekty ich pozbawione (por. zestawienie I. Jadczykowa 1981, s. 150–160). Z zagadnieniem tym wiąże się problem funkcji tego typu obiektów, ich interpretacji jako budynków gospodarczych, bądź mieszkalnych (poglądy badaczy na ten temat zebrała I. Jadczykowa 1981, s. 222). Wydaje się, że przy rozstrzygnięciu tego zagadnienia należy brać pod uwagę cały szereg czynników, jak np. wielkość chaty i jej konstrukcja, czy też miąższość i zawartość warstwy kulturowej.

Zupełnie wyjątkowym obiektem, nie tylko w skali Zadowic ale i całego regionu kaliskiego, jest chata 11. Jest to budynek kształtu zbliżonego do prostokąta o powierzchni ok. 18 m². W jego wnętrzu, w części południowozachodniej znajdował się rytualny pochówek psa. Jest to pierwsze tego rodzaju odkrycie w tej części Wielkopolski (por. T. Makiewicz 1994, s. 160 ryc. 1). Wokół chaty oraz na jej obrzeżach widniały ślady 12 niewielkich jam i dołków postłupowych, natomiast wewnątrz chaty, bliżej jej ścian znajdowało się 5 płatów gliny, które jak się wydają można interpretować jako składziki gliny do produkcji garncarskiej. Tuż przy chacie odkryto także jamę zawierającą glinę wymieszaną z rozdrobnionymi, przepalonymi kamieniami, która również pełniła podobną funkcję. Z uwagi na te odkrycia, uzasadnionym wydaje się pogląd, że była tu pracownia garncarska, gdzie wykonywano i być może suszono naczynia. Wypał musiał odbywać się w innym miejscu, gdyż jego śladów w samej chacie, jak i w jej sąsiedztwie nie stwierdzono (brak śladów pieca garncarskiego, a także brak palenisk, które ewidentnie wykorzystywano do wypalania ceramiki). Natomiast pochówki psów są często spotykane na terenie osad w okresie przedrzymskim jak i w okresie wpływów rzymskich. Niejednokrotnie interpretowane są jako ofiary zakładzinowe w momencie budowy domu czy obiektu produkcyjnego (T. Makiewicz 1994, s. 162–163). Dołki postłupowe odkryte we wnętrzu jak i na zewnątrz omawianej chaty nie dają podstaw do jej rekonstrukcji. Być może ten zamazany obraz jest spowodowany tym, że część z nich mogła pełnić inne, trudne w tej chwili do sprecyzowania funkcje.

Jamy osadnicze to obiekty dość mocno zróżnicowane zarówno pod względem wielkości jak i funkcjonalnym. Część z nich nosiła charakter typowo odpadkowy – np. jama 9 zawierająca w swym wypełniku dużą ilość fragmentów ceramiki oraz kości zwierzęcych. Natomiast interpretacja pozostałych jest bardzo trudna z uwagi na stan zachowania tych obiektów (niekiedy tylko część spągowa) oraz bardzo ubogą, mało charakterystyczną zawartość.

Paleniska stanowią najliczniejszą grupę obiektów. Budowane były w dwojaki sposób: w obudowie kamiennej oraz bez żadnych elementów konstrukcyjnych. Część z nich pełniła z pewnością bliżej nie określone funkcje gospodarcze, część natomiast, zwłaszcza te pozbawione konstrukcji kamiennych, być może służyła do innych celów. Nie wykluczone, że niektóre z nich to mielerze, w których uzyskiwano węgiel drzewny niezbędny do wytopu żelaza, jak i w procesie wypalania wapna, jednakże rozróżnienie ich nie wydaje się możliwe.

Najczęściej o produkcji hutniczej prowadzonej na osadzie świadczy żużel żelazny, bądź też odkrywany w różnym stopniu zachowania, wkopane w podłoże dolne części pieców dymarskich, czyli kotlinki. W przypadku omawianej osady w Zadowicach zachowało się, oczywiście w różnym stanie, 25 dymarek oraz bardzo duża ilość żużla żelaznego, który występował w olbrzymiej większości obiektów: w chatach, jamach, paleniskach oraz w studni. Można więc przyjąć, że hutnictwo żelaza było integralną częścią funkcjonowania osady od momentu jej założenia. Z 25

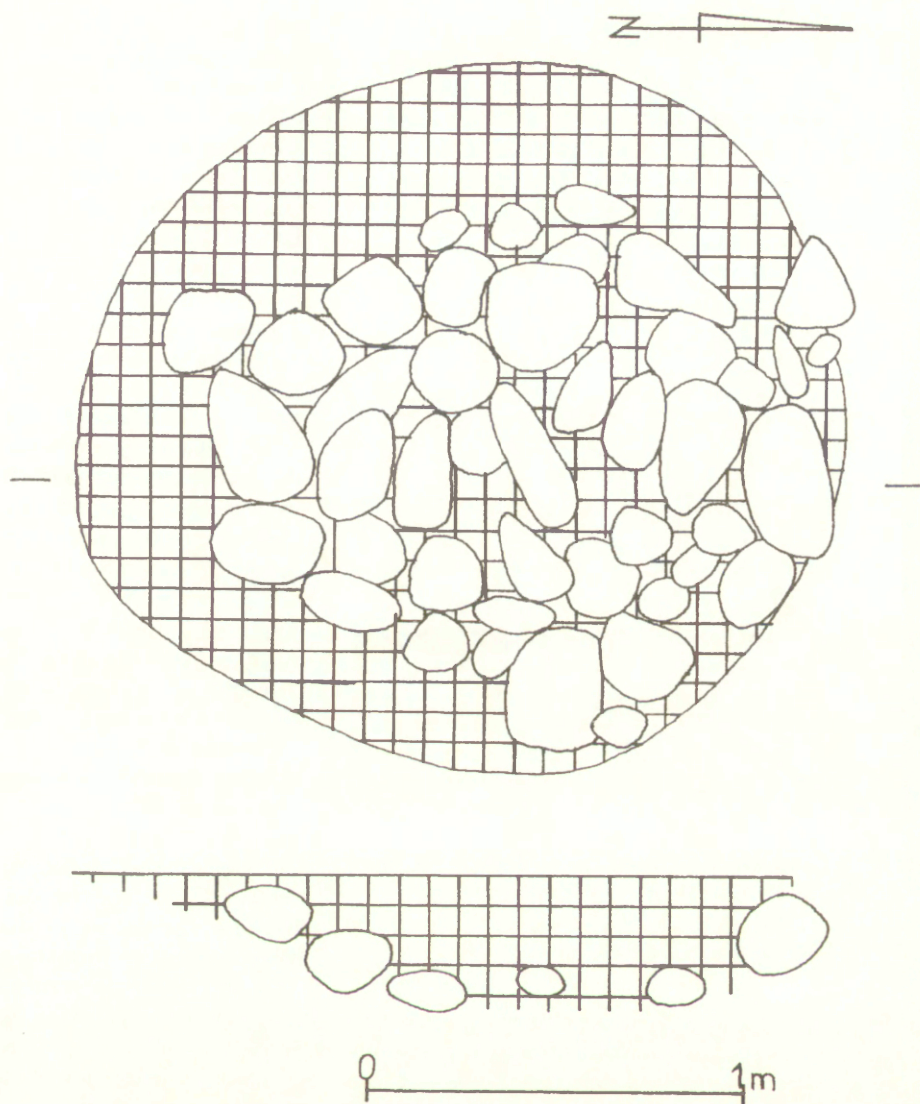
Ryc. 4. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Plan poziomy i przekroje dymarek 19(a) i 22(b).

Fig. 4. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Outlines and cross-sections of iron smelting ovens 19 (a) and 22 (b).

dymarek tylko 7 zachowało się w całości, w stanie nie uszkodzonym (oczywiście chodzi tu o ich części podziemne, czyli kotlinki). Stąd też wyniknął problem identyfikacji niektórych zniszczonych obiektów jako dymarek. Podstawowym kryterium był charakter wypełniska: czarna, przepalona ziemia z zawartością miazła węglowego i drobnych żużli żelaznych o strukturze soplowanej.

Pod względem wielkości kotlinki możemy podzielić na trzy kategorie: kotlinki małe, o średnicy wewnętrznej od 24 do 36 cm, kotlinki średnie, o średnicy 40–50 cm i kotlinki duże o średnicy powyżej 50 cm. Dla części kotlinek oczywiście musimy przyjąć tylko orientacyjne wskaźniki wielkości z uwagi na ich znaczne zniszczenie. Kierując się tym, do kategorii kotlinek małych zaliczono 10 dymarek, do średnich również 10, natomiast do dużych 5 dymarek. Zjawisko występowania kotlinek zróżnicowanych pod względem wielkości w obrębie tego samego stanowiska jest powszechnie znane, np. Lizawice, woj. wrocławskie (S. Pazda 1965, s. 156 ryc. 3; 1966, s. 293–296), czy Płoski, woj. leszczyńskie (M. Wróbel 1992, s. 46). Jednakże interpretacja tego zjawiska na obecnym etapie badań nie wydaje się możliwa. Być może ma to jakiś związek ze zróżnicowaniem chronologicznym w obrębie poszczególnych stanowisk.

Wyprawę ścianek bocznych kotlinek stwierdzono w 6 wypadkach (być może jest to liczba zaniżona z uwagi na zniszczenie części dymarek). Wystąpiła ona w postaci warstwy gliny przepalanej od strony wewnętrznej, o grubości kilku centymetrów, wyściełającej ścianki boczne (ryc.4:b), a w jednym wypadku także dno kotlinki (ryc.4:a). Interesującym przypadkiem jest dymarka nr 3, gdzie zachowała się obudowa gliniana ścianek bocznych kotlinki. Od jej dna do powierzchni biegł kanał dowierzchniowy, który wychodził w odległości 60 cm od dymarki. Jak się przypuszcza (K. Bielenin 1973, s. 56) kanał dowierzchniowy był czynny w czasie suszenia

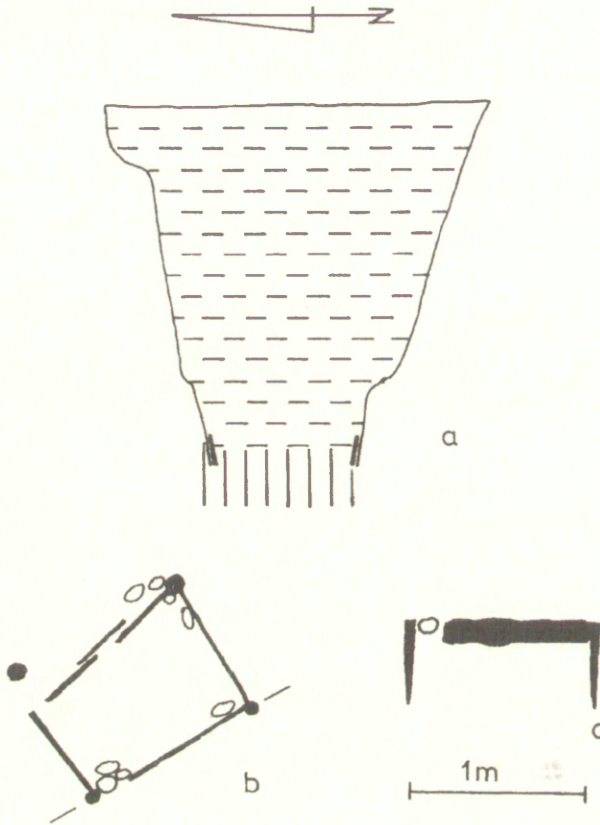

Ryc. 5. Zadowice, woj. kaliskie, stan. Ia. Plan poziomy i przekrój wapiennika 3.

Fig. 5. Zadowice, Kalisz district, Site Ia. Outline and cross-section of lime oven 3.

i w pierwszym okresie wytopu, później był wyłączany przez ściekający żużel, który blokował dostęp powietrza. Dymarki z kanałami dowierzchniowymi są rzadko spotykane na stanowiskach hutniczych. Znane są z nielicznych stanowisk w Górach Świętokrzyskich (K. Bielenin 1973, s. 57 tabela 3), a także z Wielkopolski (M. Wróbel 1992, s. 46).

Obok dymarek, na omawianej osadzie, odkryto 3 piece do wypalania wapna. Dwa najgorzej zachowane, zniszczone prawdopodobnie tuż po okresie użytkowania, znajdują się w południowo-

Ryc. 6. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Profil studni I (a) oraz plan płaski (b) i przekrój cembrowiny (c).

Fig. 6. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Cross-section of well I (a) and outline and cross-section of well shaft overlay.

wypełniska będącego mieszaniną wapna oraz węgla drzewnych. Piece wapienne pojawiają się już w młodszym okresie przedrzymskim i trwają aż po późny okres wpływów rzymskich. Najbliższe osadzie w Zadowicach wapienniki odkryto w Piwonicach, gdzie część obiektów, interpretowanych jako piece chlebowe czy wędzarnie, można zaliczyć do tej kategorii obiektów produkcyjnych.

Osobnym zagadnieniem, które tu tylko sygnalizuję, jest problem użytkowania wapna jako topnika w procesie dymarskim. Analizy chemiczne żużli dymarskich z Zadowic nie wykazały podwyższonej zawartości wapna³, jak to miało miejsce w przypadku mazowieckiego ośrodka hutniczego (Z. Hensel 1986, s. 78). Wydaje się więc, że wapienniki zadowickie raczej nie wykazują związku z produkcją żelaza.

zachodniej części osady. Pozostałością po nich są ślady kamiennego obudowy pieca (mocno zniszczonej) oraz zwiększona zawartość węgla wapna, która wynosiła od 5% (piec nr 1) do 60% (piec nr 2)². Ponadto wystąpiły także bardzo nieliczne ślady części nadziemnej pieca w postaci drobnych grudek polepy z kopuły pieca. Trzeci wapiennik, usytuowany w części północno-wschodniej osady, zachował się w bardzo dobrym stanie (ryc. 5). Zbudowany był z kamieni polnych tworzących formę płytkiej, bo sięgającej 36 cm wanny, wypełnionej szarą ziemią o zawartości średnio 32% węgla wapna. W wypełniku pieca znajdowało się także dość dużo fragmentów glinianej kopuły, stanowiącej niegdyś część nadziemnej pieca.

Zaprezentowane powyżej piece wapienne są nietypowe w porównaniu z innymi, odkrywanymi coraz częściej na osadach kultury przeworskiej. Wynika to przede wszystkim z ich niewielkich rozmiarów i braku charakterystycznego

² Analizy chemiczne wykonała inż. H. Młodecka z MAiE w Łodzi, za co składam podziękowania.

³ Zawartość CaO wahała się od ilości śladowych do 0,7%.

Na oddzielne omówienie zasługuje studnia (ryc.6). Mimo już dość dużej ilości studzien jakie znamy z obszaru kultury przeworskiej (W. Nowakowski, A. Waluś 1986, s. 43–64), ta wyróżnia się konstrukcją cembrowiny. W planie płaskim studnia miała kształt kołisty o średnicy 230 cm. Na głębokości 210 cm od współczesnej powierzchni gruntu stwierdzono ślady drewnianej cembrowiny w postaci ciemnobrunatnych smug piasku, które sygnalizowały obecność desek. Cembrowina miała kształt trapezowaty o wymiarach ok. 108 x 85 cm. Zbudowana była w ten sposób, że w narożnikach wbito 4 zastrzone kołki dębowe, w które zostały wsunięte deski dębowe tworzące jej konstrukcję. Na samym dnie studni, na głębokości ok. 250 cm od powierzchni gruntu, deski zostały wzmocnione w trzech narożnikach kamieniami mającymi za zadanie zabezpieczyć przed rozsuwaniem się pierwszego wieńca cembrowiny (czego nie uniknięto w przypadku narożnika północnego, którego nie zabezpieczono w ten sposób). Cembrowina studni została wykonana w konstrukcji sumikowo-łatkowej, o czym świadczy zachowany fragment pazy na jednym z pionowych kołków. Wypełnisko studni stanowiła najpierw szaroczarna, niżej szarobrunatna ziemia oraz duża ilość fragmentów ceramiki, polepy, żuźla żelaznego i kości zwierzęcych. Odkryto także przęślik gliniany. Poniżej wypełniska studni znajdowała się glina, która tworzyła tu poziom wodonośny. Z obszaru kultury przeworskiej, jak i z terenów sąsiednich studnia o podobnej konstrukcji nie jest mi znana⁴.

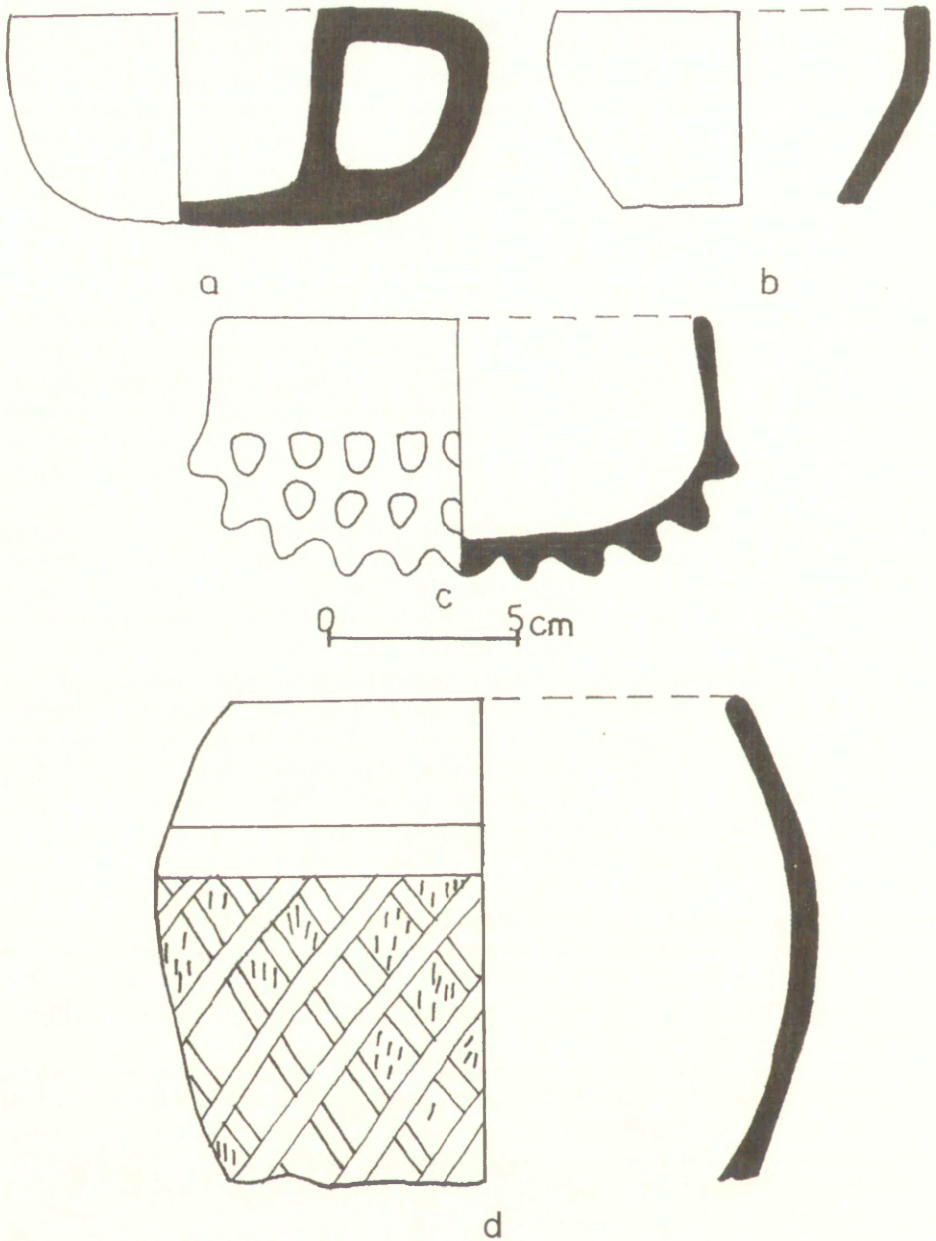
Materiał ruchomy odkryty podczas badań osady to duża ilość ułamków ceramiki. Jest to ceramika ręcznie lepiona – stołowa i kuchenna, tylko jeden fragment dna naczynia zakwalifikowano do ceramiki wykonanej przy użyciu koła garncarskiego. Zbiór ten uzupełnia polepa, żużel żelazny oraz kości zwierzęce, występujące w niezbyt dużej ilości. Ponadto trzeba tu wymienić kilkanaście przęślików glinianych o mocno zróżnicowanej formie oraz kilka zabytków brązowych, żelaznych, kościanych i szklanych, z których przynajmniej część posiada istotne walory chronologiczne.

Ceramikę ręcznie lepioną z osady w Zadowicach na stanowisku 1a możemy tradycyjnie podzielić na dwie zasadnicze grupy: naczynia stołowe i kuchenne. Taki podział ma swoje uzasadnienie technologiczne, funkcjonalne jak i z punktu widzenia form naczyń.

Ceramika stołowa rozpada się na podgrupy, zróżnicowane barwą oraz sposobem potraktowania powierzchni. I tak pod względem barwy możemy wyróżnić naczynia o powierzchniach czarnych, gładkich oraz o powierzchniach brunatnych gładkich lub szorstkich. Są to generalnie naczynia cienkościenne, wykonane z masy ceramicznej zawierającej domieszkę schudzającą drobnoziarnistą, z reguły jednolitą, w postaci drobnoziarnistego piasku. Ceramika tej grupy nie była przystosowana do kontaktu z ogniem. Przeważają tu formy raczej niewielkie – kubki, miseczki i nieduże naczynia wazowate (ryc. 7:a–d; 8: c; 10: a–b, f). Rzeczą charakterystyczną w tej grupie jest dość znaczna przewaga form o powierzchni czernionej, przy niewielkim tylko odsetku fragmentów o barwie brunatnej i szorstkiej powierzchni.

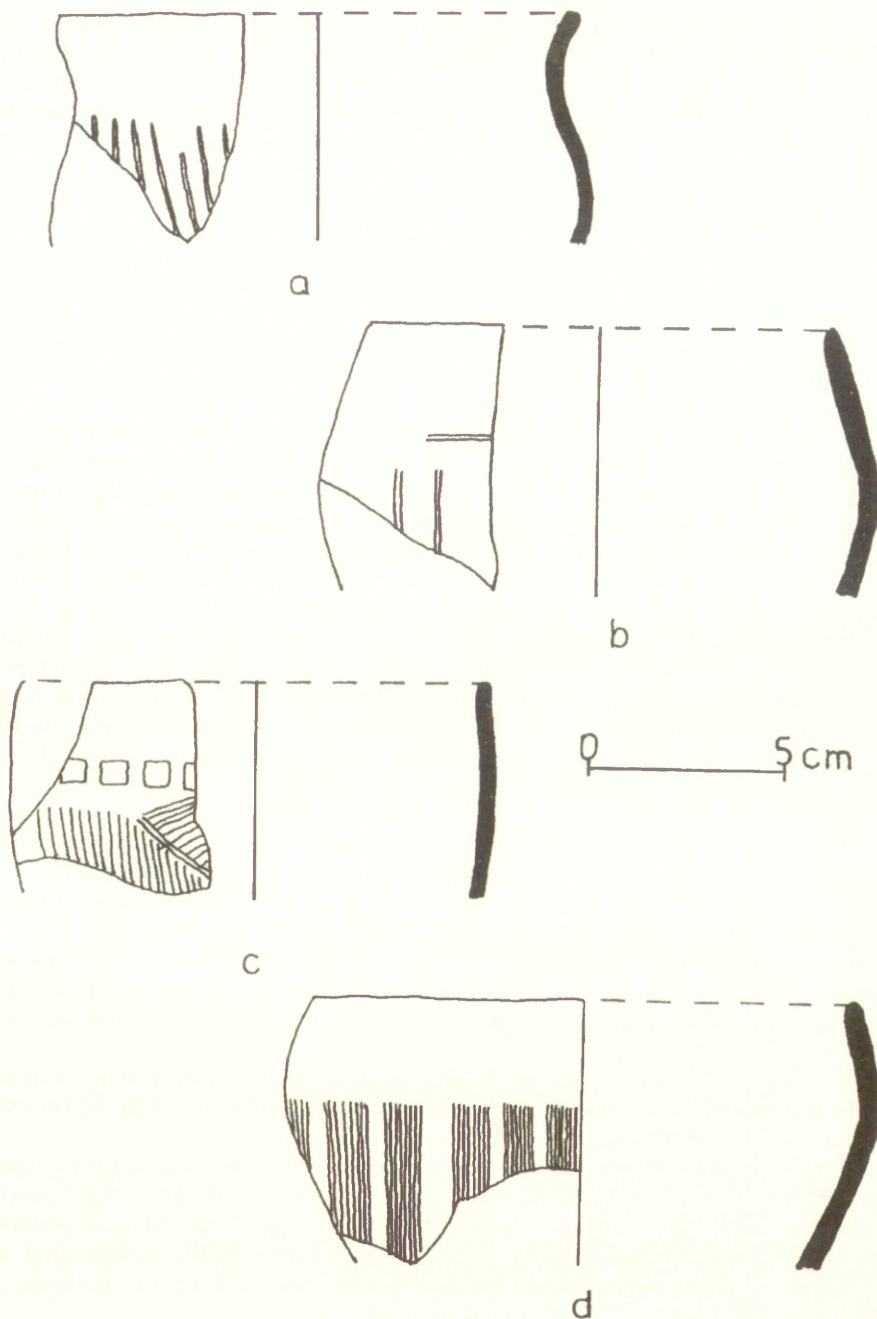
Ornamentyka tej grupy ceramiki jest dość zróżnicowana. Występują tu żłobki pionowe, ukośne i poziome (ryc. 7 :d; 8: c), dalej ornament wykonany paznokciem pokrywający brzusiec naczynia (ryc.10: b), czy też ornament plastyczny w postaci listew (W. Siciński 1992, s. 64 ryc 2: 1) oraz ornament jeżowaty i „pseudojeżowaty” w postaci masywnych brodawek (ryc. 7: c). Sporadycznie tylko spotykany jest meander. Do wyjątków należy również ornament w postaci dołków palcowych, pokrywających brzusiec niewielkiej czarki (ryc. 10: a).

⁴ Badania dendrochronologiczne drewna ze studni w Zadowicach podjęte przez dr. M. Krapca z AGH w Krakowie nie dały rezultatu z dwóch powodów: po pierwsze do budowy studni użyto drewna z drzew młodych, po drugie deski stanowiące wieńiec cembrowiny uległy znacznej destrukcji.

Ryc. 7. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Ceramika z chaty 17.

Fig. 7. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Pottery from dwelling 17.

Ryc. 8. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Ceramika z chat 10 (a, b), 13 (c), 17(d).

Fig. 8. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Pottery from dwellings 10 (a, b), 13 (c) and 17 (d).

Grupę drugą, dominującą na stanowisku, tworzą naczynia kuchenne, zróżnicowane także pod względem technologicznym. Są to naczynia o dość grubych ściankach, barwy brązowej i pochodnych, o powierzchniach gładkich, szorstkich lub chropowatych. Są to fragmenty naczyń z domieszką dość mocno zróżnicowaną, od drobno i średnioziarnistego piasku do gruboziarnistego tłuczni. Naczynia tej grupy to formy z reguły duże, ze znaczną przewagą o powierzchniach szorstkich i chropowatych (ryc. 9: a–c), a tylko nieliczne o powierzchni gładkiej. Generalnie należy stwierdzić, że ceramika, zwłaszcza kuchenna, znajduje się w stanie mocno fragmentarycznym, tylko w nielicznych wypadkach umożliwiającym rekonstrukcję form naczyń.

Zdobnictwo naczyń kuchennych jest stosunkowo ubogie. Ogranicza się do żłobków rytych w różnym układzie – pionowym, ukośnym, krzyżującym się (ryc. 8: a–b), dalej dołków paznokciowych i palcowych. Pozostałe motywy zdobnicze wystąpiły sporadycznie. Należy tu wymienić ornament wykonany grzebykiem – są to rowki ryte narzędziem grzebykowatym w układzie pionowym (ryc. 8: d), ukośnym lub mieszanym, czy też motyw jodełki w układzie pionowym. Większość naczyń tej grupy jest pozbawiona jakichkolwiek wątków zdobniczych.

Ceramika toczone na kole reprezentowana jest przez jeden fragment dna naczynia odkrytego w obrębie chaty 7. Natomiast luźno odkryto również jeden fragment naczynia typu „*terra sigillata*”.

Materiał ceramiczny z osady na stanowisku a w Zadowicach ma cały szereg odpowiedników na innych stanowiskach kultury przeworskiej, zwłaszcza w rejonie kaliskim (np. w materiałach z najbliższej położonej osady w Piwonicach), natomiast wyraźnie widoczne są też różnice jeśli chodzi o niektóre motywy zdobnicze, z których część nawiązuje do rejonu Dolnego Śląska, natomiast część wydaje się być oryginalną twórczością miejscowego wytwórcy.

Przedmioty metalowe są stosunkowo nieliczne. Zapinki reprezentowane są przez brązową fibułę oczkową typu A III 51 i jedną zapinkę żelazną ze srebrnymi grzebykami 7 serii V grupy O. Almgrena (W. Siciński 1992, s. 64 ryc. 2: 2). Szpile brązowe wystąpiły w ilości trzech okazów w dwóch obiektach. Stylistycznie są bardzo zbliżone do siebie, z silnie profilowanymi główkami (ryc. 10: c), wyraźnie nawiązują do IV grupy szpil wyróżnionych przez B. Beckmanna (1966, s. 27, tabl. 2).

Żelazne okucie końca pasa zostało znalezione luźno (ryc. 10: d). Można je zaliczyć do grupy okuć zakończonych jęczyzkiem, wyróżnionej w obrębie grupy I okuć silnie profilowanych przez R. Madydę (1977, s. 380–383), charakterystycznych dla wczesnego okresu rzymskiego.

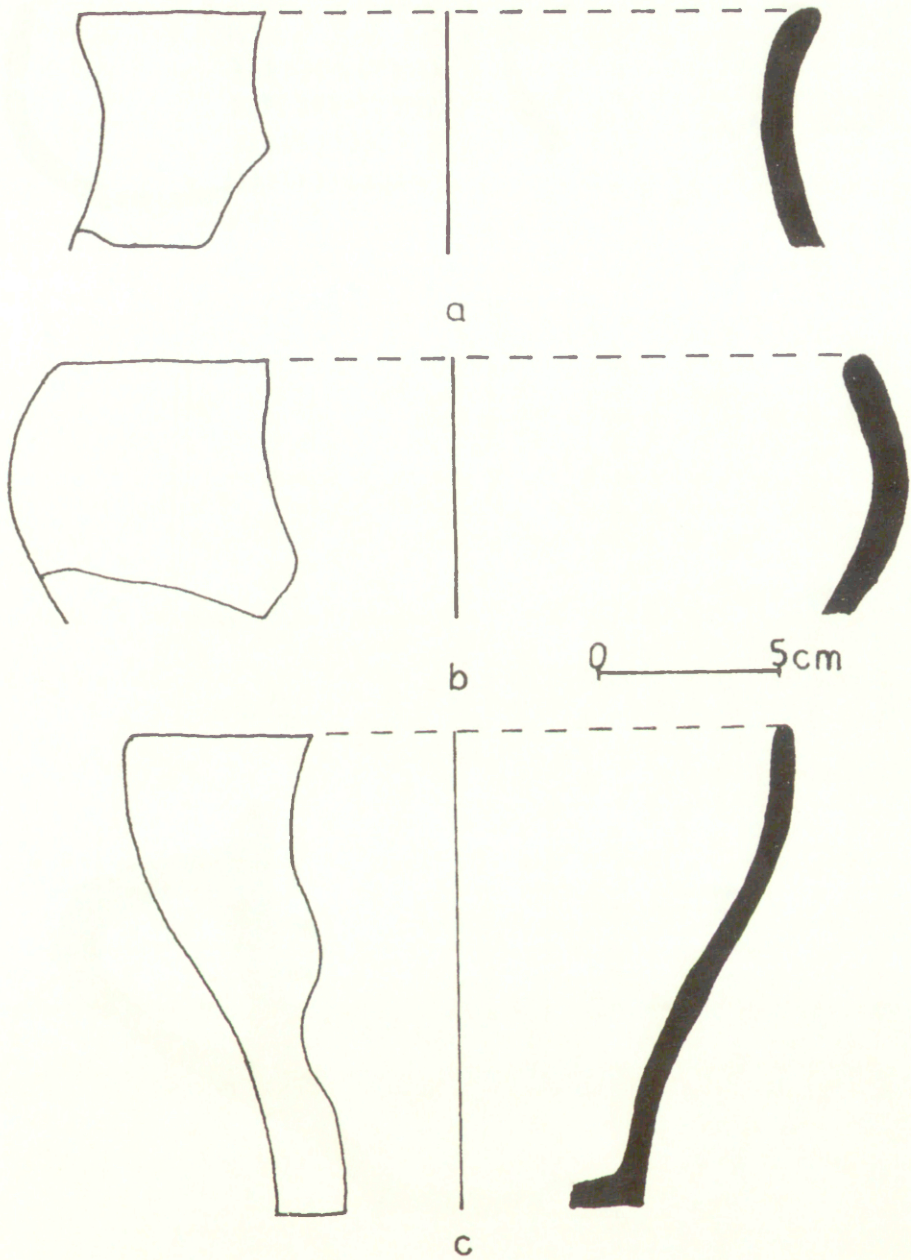
Jedyny zabytek szklany odkryty podczas badań osady to fragment paciorka szklanego, kształtu cylindrycznego, barwy niebieskiej, o powierzchni pokrytej podłużnymi żłobkami.

Dość dużą grupę zabytków z osady w Zadowicach tworzą narzędzia. Z chaty 17 pochodzi fragment płytki kościanej z otworem w jednym narożniku. Tego typu narzędzia, wykonane bądź z kości bądź z żelaza, interpretowane są jako przybory garbarskie bądź kuśnierskie (E. Kaszewska 1985, s. 53, tabl. V: 9).

Noże proste reprezentowane są przez trzy egzemplarze, z których najlepiej zachował się okaz z chaty 10. Z innych narzędzi tnących należy wymienić fragment sierpa żelaznego. Jest to jedyne znalezisko narzędzia rolniczego na omawianej osadzie.

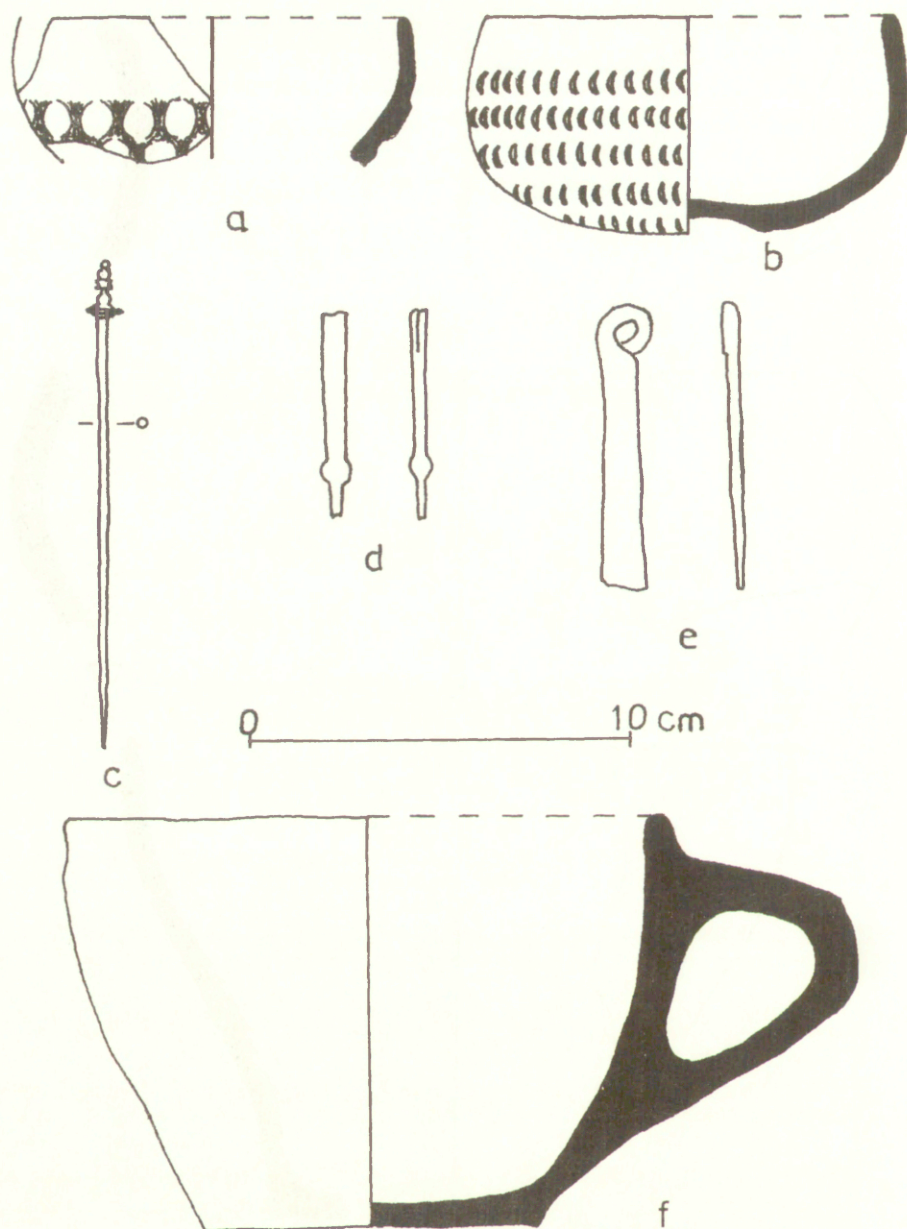
Kolejną grupę zabytków tworzą narzędzia związane z tkactwem: przęśliki gliniane oraz ciężarki tkackie. Przęśliki należą do najliczniej reprezentowanej kategorii zabytków wśród narzędzi. Odkryto je w ilości 26 egzemplarzy, reprezentujących kilka typów: kształtu soczewkowego (najliczniejsze), półkulistego, dwustożkowego, w kształcie ściętego stożka, krążkowego oraz walcowego. W jednym przypadku przęślik był zdobiony małymi łukami rytymi rozchodzącymi się od środka na zewnątrz.

Ciężarki tkackie odkryto tylko w jednym obiekcie w ilości 4 egzemplarzy, przy czym tylko jeden zachował się nie uszkodzony. Spotykane są dość często podczas badań osad. Zauważa się tylko niewielkie zróżnicowanie wielkości i kształtu ciężarków tkackich pochodzących z różnych stanowisk z okresu wpływów rzymskich.

Ryc. 9. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Ceramika z chaty 19.

Fig. 9. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Pottery from dwelling 19.

Ryc. 10. Zadowice, woj. kaliskie, stan. 1a. Ceramika z chat 18(a), 9(b, f). Szpila brązowa z chaty 19(c), okucie końca pasa (d) i krzesiwo żelazne (e) – znaleziska luźne.

Fig. 10. Zadowice, Kalisz district, Site 1a. Pottery from dwellings 18 (a) and 19 (b, f). Bronze pin from dwelling 19 (c), iron belt ending (d) and iron tinder box (e) – stray finds.

Z osady na stanowisku 1a w Zadowicach pochodzi w sumie 9 osełek, z czego 7 odkryto w obrębie obiektów mieszkalnych. Wszystkie egzemplarze wykonane zostały z piaskowca. Wszystkie też noszą ślady intensywnego użytkowania.

Ostatnim zabytkiem w grupie narzędzi jest krzesiwo żelazne, wykonane z płaskiej sztabki żelaznej, której koniec został rozklepany i zawinięty w uszko służące do zawieszania (ryc. 10: e).

Broń na omawianej osadzie reprezentowana jest przez uszkodzony grot oszczepu. Liść jest bardzo mocno zniszczony, natomiast tulejka, w której tkwi przetyczka, zachowała się dość dobrze.

Przedstawione pokrótce materiały zabytkowe, zarówno ceramika, jak i przedmioty metalowe, upoważniają do sprecyzowania szczegółowej chronologii osady w Zadowicach na stanowisku 1a. Oczywiście największe walory w zakresie datowania mają tylko pojedyncze zabytki metalowe, przede wszystkim zapinki, pozwalające datować z dokładnością do jednej fazy chronologicznej, nieco dłuższą chronologię mają pozostałe przedmioty metalowe. Natomiast ceramika z uwagi na swą długotrwałość i przeżywanie się form naczyń ma tu tylko znaczenie pomocnicze, tym niemniej bardzo istotne.

Należy więc przyjąć, że osada w Zadowicach na stanowisku 1a została założona u schyłku fazy B_{1c}, bądź też najpóźniej w początkach fazy B₂ okresu rzymskiego, na co wskazuje brązowa zapinka oczkowata A III 51. Natomiast koniec jej funkcjonowania przypadałby na czas pojawienia się w kulturze przeworskiej ceramiki toczonej na kole, czyli na fazę B₂/C (C_{1a}) okresu rzymskiego. Wszystkie pozostałe zabytki o wyraźniejszych cechach chronologicznych mieszczą się doskonale w tak nakreślonych ramach czasowych. Odnośnie ceramiki należy stwierdzić, że swym zasobem form oraz ornamentyką wyraźnie mieści się w ramach wczesnego okresu wpływów rzymskich, zwłaszcza wyróżnia się tu bardzo duża ilość fragmentów naczyń z krawędzią zagiętą lub nachyloną do środka, tak charakterystycznych dla tego okresu. Również wiele wątków ornamentacyjnych ma swoje odpowiedniki w materiałach wczesnorzymskich, choć należy pamiętać, że większość z nich to formy długotrwałe, występujące zarówno we wczesnym jak i w początkach późnego okresu rzymskiego.

O wiele trudniejszym staje się dokładne datowanie poszczególnych obiektów osady. W kilku wypadkach wystąpiły w nich zabytki dające taką możliwość.

Prezentowana tu osada w Zadowicach należy do nielicznej grupy stanowisk kultury przeworskiej, które zostały przebadane całkowicie. Stąd w przyszłości będzie możliwa pełna jej analiza i interpretacja, choć już teraz pewne zagadnienia z nią związane można zasygnalizować.

Jeśli chodzi o wielkość, to należy przyjąć, że mieści się w grupie osad średniej wielkości, zajmujących powierzchnię ok. 1 ha. Oczywiście trudno przyjąć aby wszystkie odkryte obiekty osady funkcjonowały jednocześnie, to jednak trzeba zaznaczyć, że różnice chronologiczne między nimi były minimalne i są bardzo trudne do uchwycenia w materiale archeologicznym. Osada z pewnością rozrastała się w miarę upływu czasu, tym niemniej fazy jej rozbudowy są trudne do uchwycenia z uwagi na stosunkowo krótki okres jej funkcjonowania. Jednakże analiza rozplanowania wewnętrznego pozwala przypuszczać, że wzajemne przenikanie się elementów zabudowy mieszkalnej z obiektami produkcyjnymi jest zjawiskiem wtórnym, wynikającym właśnie ze zróżnicowania chronologicznego poszczególnych elementów osady. Problem ten wymaga jednak pogłębionej analizy materiału zabytkowego, a w tym miejscu jest tylko sygnalizowany.

Zwraca uwagę również fakt produkcyjnego charakteru osady, zwłaszcza w zakresie hutnictwa i wapiennictwa, choć, jak się zdaje, biorąc pod uwagę jej wielkość, produkcja ta była wykonywana raczej na potrzeby własne niż na bliższą lub dalszą wymianę. Powszechna dostępność rud darniowych w dolinie Proсны powodowała, że była ona intensywnie wykorzystywana do produkcji żelaza przez grupy ludzkie zamieszkujące ten obszar (T. Baranowski, G. Teske 1986, s. 243).

Najmniej materiałów dostarczyła omawiana tu osada w zakresie rolnictwa i hodowli zwierząt. Przyczyn tego należałoby szukać raczej we właściwościach glebowych nie sprzyjających do

zachowania szczątków organicznych zarówno pochodzenia roślinnego jak i zwierzęcego (zwłaszcza zwraca uwagę niewielką ilość kości zwierzęcych pokonsumpcyjnych). Brak jest także szerszej reprezentacji narzędzi rolniczych (tylko fragment sierpa żelaznego).

Trudno wnioskować o przyczynach opuszczenia osady przez jej mieszkańców. Z pewnością nie był to pożar (tylko jedna chata wykazuje ślady spalenia). Być może należy odnieść to z sytuacją w okresie około wojen markomańskich i związanych z nimi przemieszczeniami ludnościowymi, które są widoczne w strukturze osadniczej kultury przeworskiej u schyłku II w. n.e. w rejonie środkowej Prozny (K. Godłowski 1985, s. 85) Opuszczenie osady na stanowisku 1a, przy jednoczesnym braku przerw w użytkowaniu cmentarzyska na stanowisku 1, nasuwa wniosek, że było ono użytkowane przez mieszkańców kilku osad. Dalsze badania terenowe w rejonie Zadowic winny dać odpowiedź na pytanie o strukturę osadniczą kultury przeworskiej na tym obszarze.

BIBLIOGRAFIA

- Baranowski T., Teske G.
1986 *Stan i potrzeby badań nad kaliskim regionem osadniczym w młodszym okresie przed-rzymskim i w okresie rzymskim*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków, s. 241–247.
- Beckmann B.
1966 *Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit in freien Germanien*, *Saalburg Jahrbuch*, t. 23, s. 5–100.
- Bielenin K.
1973 *Dymarski piec szybowy zagłębiony (typu kotlinkowego) w Europie starożytnej*, *Mat. Arch.*, t. 14, s. 5–102.
- Godłowski K.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.
- Hense Z.
1986 *Z badań nad technologią otrzymywania żelaza na terenie mazowieckiego ośrodka metalurgicznego*, *APolski*, t. 31, s. 31–79.
- Jadczykowa I.
1981 *Budownictwo mieszkalne ludności kultury przeworskiej na obszarze Polski*, *Prac. Mat. Łódź*, nr 28, s. 109–246.
- Kaszewska E.
1975 *Wielookresowe cmentarzysko ciałopalne w Zadowicach, pow. Kalisz*, *Spraw. Arch.*, t. 27, s. 141–164.
1985 *Wstępne wyniki badań cmentarzyska z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Zadowicach pod Kaliszem*, *Prac. Mat. Łódź*, nr 32, s. 45–61.
- Madyda R.
1977 *Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim*, *Mat. SiW.* t. 4, s. 351–411.
- Makiewicz T.
1994 *Jeszcze raz w kwestii znaczenia sakralnego tzw. grobów psów*, *FAP*, t. VI, s. 157–173.
- Nowakowski W., Waluś A.
1986 *Studie kultury przeworskiej z ziem Polski*, "Światowit", t. 36, s. 43–64.

- P a z d a S.
1965 *Z badań wykopaliskowych na stanowisku osadniczym w Lizawicach, pow. Olawa, w 1963 roku, Spraw. Arch., t. 17, s. 152–157.*
1966 *Wyniki badań wykopaliskowych osady kultury lużyckiej i przeworskiej w Lizawicach, pow. Olawa, w 1964 roku, Spraw. Arch., t. 18, s. 293–296.*
- S i c i ń s k i W.
1992 *Sprawozdanie z badań na osadzie kultury przeworskiej w Zadowicach na stan. Ia, woj. kaliskie, w latach 1988–1991, "Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne", t. 1, s. 59–66.*
- W r ó b e l M.
1992 *Badania osady ludności kultury przeworskiej w Płoskach, stan. 3, gm. Wąsosz, woj. leszczyńskie, w latach 1988–1990, "Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne", t. 1, s. 45–57.*

WOJCIECH SICIŃSKI

PRELIMINARY REPORT ON EXCAVATION OF SETTLEMENT
SITE IA OF THE PRZEWORSK CULTURE AT ZADOWICE, KALISZ DISTRICT

(Summary)

Przeworsk culture settlement Site Ia at Zadowice is situated to the north of the village of that name, very close to the large cemetery of Pomerania and Przeworsk cultures, denoted as Site 1. It was discovered in 1970 in the course of sounding excavations. In 1988 – 1993 the site was methodically excavated by the author of the report. As a result 95 archaeological features of the Przeworsk culture has been discovered: 18 dwellings, 12 settlement pits, 36 hearths, 25 iron smelting ovens, 3 lime ovens and a well. Artifacts collected include a great amount of pot shreds, dabbing clay, slag from smelting iron and a some animal bones. Interesting are numerous spindle whorls of various shape. Among no-ceramic artifacts there are: bronze fibula A III 51, iron fibula with silver combs of Series 7, Group V after O. Almgren, bronze pins with profiled heads (Fig. 10c), iron belt ending (Fig. 10d), tinder box (Fig. 10e), glass bead, knives and fragment of iron sickle. Striking feature of the site are clear attributes of iron smelting and lime processing.

The settlement existed during relatively short period of time, from the end of Phase B_{1c} (or possibly the beginning of B_{2a}) till Phase C_{1c} (B₂/C₁) of the Roman Period. It is possible that the site was abandoned as a result of the Markoman Wars. As the cemetery on Site 1 was utilized continuously, we conclude that it served to several settlement site. Future survey in the vicinity of Zadowice should contribute to better knowledge of the Przeworsk culture settlement structure in the region in question.

Translated by Jerzy Kopacz

